

Fosil je temeljni dokaz življenja, razvoja in dogajanja na Zemlji v njeni geološki zgodovini. Fosili so celotni organizmi ali samo njihovi deli, ki so se ohranili sami, prosti, ali v različnih kamninah. Iz njih in z njimi postopno spoznavamo, kakšne klimatske in tektonske katastrofe so pretresale naš planet in kakšne so bile oblike življenja v davni preteklosti. Fosili so priče nekdanjega rastlinskega in živalskega sveta, fosilizirane, pooglenele, okamnele ali kako drugače ohranjene, vendar po obliki povsem take kot tedaj, ko so še živele.

Na našem območju je mnogo fosilov. Povsod naletimo nanje. Zanimivo, največ jih je prav na planinskih poteh ali ob njih.

Najstarejši fosili pri nas so v kamninah na obrobju Smrekove drage. To so školjke megalodotiditide in nekatere vrste polžev iz obdobja zgornji trias - torej iz triasnega morja, stare okrog 210 milijonov let. Lepo se jih vidi na izprani površini apnenca.

Trnovski gozd je del nekdanjega velikega koralnega grebena iz obdobja jure. Tu najdemo fosile iz spodnje jure - ramenonožce, ostanke morskih lilij, školjčne lupine, polže, foraminifere. Spodnja jura - starost cca 185 milijonov let - je na območju Male gore, Kovka, Sinjega vrha, delno Gozda ter obronki Golakov.

Večje območje sodi v dobo zgornje jure - starost 160 milijonov let. Sedimenti iz te dobe so v celotnem Trnovskem gozdu, izjema so le zgoraj naštetih kraji. V Trnovskem gozdu stopimo na fosil na vsakem koraku.

V morju zgornje jure so lepo uspevale korale in hidrozoji, mahu podobne oblike, živalskega izvora. V Trnovskem gozdu je veliko vrst različnih koral. Tu sta bili prvič najdeni koralni, in sicer *Pseudocoenia slovenica*, poimenovana po Sloveniji, in *Pseudocoeniopsis jurassica*, poimenovana po geološki dobi jura. Obe je odkrila in poimenovala akad. dr. Dragica Turnšek, ki je odkrila in poimenovala tudi dva hidrozoja. Po Trnovskem gozdu nosi ime *Astrostylopsis trnovica*, po Otlici pa *Hudsonella otlicensis*.

Tako korale kot hidrozoji so lepo vidni na sprani površini apnenca, korale kot okrogle bunkice, hidrozoji pa so elipsasto razporejeni po kamnini. Velikost koralitov je od 0,5 mm pa do 7 cm. Velikost kolonije hidrozojev je od 2 cm pa do 10 cm. Za Trnovski gozd lahko rečemo, da je ta ostanek velikega koralnega grebena, da je zares čudoviti svet koral.

Pred 100 - 70 milijoni let je bilo sedanje območje Hrušice in Nanosa v krednem morju. Tedaj so bile v morju cele podvodne trate rogovom podobnih školjk - rudistov. Rudisti so različnih rodov in vrst, med njimi so kaprine, neokaprine, hipuriti, radioliti itd.

Akad. dr. Mario Pleničar je eno od školjk poimenoval po Nanosu, *Neocaprina nanosi*, drugo, na novo odkrito na Nanosu, pa *Neocaprina gigantea*.

Zanimivo je, da so na gradbišču pri Vipavi, malo pred vstopom na Gradiško turo, najdene zelo lepe korale, *Pseudocoeniopsis fotisalisensis*, ki so pravzaprav redkost. Tudi školjkam podobne brahiopode - ramenonožce - najdemo na Nanosu, ob zelo številnih radiolitih prav na vznožju Nanosa, v okolici Vrhpolja.

Kamnine Vipavske doline sodijo v paleogen, paleocen in eocen.

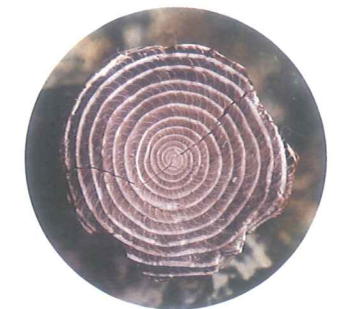
Stane Bačar

Hudsonella otlicensis

Neocaprina nanosi

Nummulites vipavensis

Fosili iz paleocena, pred 60 milijoni let, so večinoma v kamninah, najlepši so v prodnikih ob Vrhpolju in na pobočju Vipavskih gričev. Nekateri prodniki so dobesedno nabiti s koralami, foraminiferami, mahovnjaki, polži. Žal se teh fosilov na kamninah ne da videti, lepo pa so vidni z lupo na zbrušeni površini. Fosili, predvsem korale iz paleocena, so prava lepota in posebnost Vipavske doline.

Pred 50 milijoni let je po dolini valovalo eocensko morje. Mnogo fosilov je ostalo za njim. Na obeh straneh doline je med flišnimi plastmi plast s fosili, v kateri so bile najdene številne školjke, polži, foraminifere, korale, morski ježki itd. Vsaka pot, ki pelje iz doline na Vipavske griče, zagotovo preseka plast s fosili na različnih višinah zaradi tektonskega delovanja. Posebej zanimivo in pomembno je najdišče eocenskih fosilov na Ustjah. Tam je prof. dr. Rajko Pavlovec odkril in določil dva nova mumulita. Prvega je poimenoval po kraju najdbe, Nummulites ustjensis, drugega pa Nummulites vipavensis. Zelo bogato je bilo tudi najdišče iz eocena v Lokavcu.

Kamorkoli nas na našem območju vodi pot, stopamo po večjih ali manjših okamnelih oblikah nekdanjega življenja. Tudi pogled v katerokoli smer je pogled v materiale, kamnine, v katerih je nekdanje okamnelo življenje. To je naša naravna dediščina, to so naše naravne vrednote. Prav je, da jih poznamo, cenimo in ohranjamo. Prav nikjer ni potrebno razbijati ali kopati. Odlomkov in okruškov je dovolj, da si katerega lahko odnesemo domov za spomin na prehojeno planinsko pot.

(Fotografija Matjaž Slejko)

VODOVJE NA VIPAVSKEM

Dolina je dolga 40 km, širina pa znaša v njenem zgornjem in spodnjem delu, ki je bolj nižinski, dobrih 10 km, v srednjem delu pa je bolj razgibana.

Vipavska dolina ni samo ozemlje ob reki Vipavi, marveč razumemo pod tem imenom širok pas eocenskega fliša, ki se razprostira jugozahodno od Trnovskega gozda in Nanosa tja do Krasa.

Flišno sinklinalo, ki je bila prvotno precej širša, je gorotvorni pritisk stisnil med obe trdnejši apneniški grudi; Kras na jugu ter Trnovski gozd in Hrušico z Nanosom na severu. Zato so pod severnimi planotami obsežne nepropustne flišne plasti. Zaradi le teh se vsi vodotoki doline izlivajo na stiku doline in pobočij.

Ves predel Vipavske doline je iz nepropustnih kamnin. V vsem njenem območju je veliko vodnih tokov, ki so krepko razrezali flišno zemljišče in ustvarili v njem relief, ki je na vzhodu precej visok in se niža proti zahodu. Eocenski fliš dosega na vzhodnem koncu nad Razdrtim nadmorsko višino 724 m, medtem ko teče Vipava od izvira 104 m do izliva v Sočo 40 m nad morjem. Največji zgornji pritok Vipave Močilnik je nad Lozicami 229 m visoko, pri Podnanosu na začetku aluvialnega dna pa 145 m.

Tako so vode flišno zemljišče prav krepko razrezale ne le na gorice in griče, marveč tudi na precej visoka hribovja.

Drago Bratina

Literatura:

1. Anton Melik: Slovensko Primorje, Ljubljana, 1960
2. Anton Melik: Slovenija 1 in 2, Ljubljana, 1935
3. Rado Bednarik: Goriška in tržaška pokrajina v besedi in podobi, Gorica 1932

V srednjem delu Vipave, okrog Planine, Erzolja, Vrtovč in Vipavskega Križa, tvori površje na široko brečija, na njej pa so se izoblikovali nekateri ostrejši vrhovi, kot je Ostri vrh, visok 421 m. Na njem je pozidan Vipavski Križ.

Ob vznožju apniških planot na severu, na stiku med apnencem in flišem izvira veliko potokov, bodisi izpod strmih sten ali izpod melišč, ki ležijo pod njimi.

Velikih kraških izvirov imamo razmeroma malo. Med največje spadajo izvir Vipave, Hublja in Lijaka. Lijak je edina prečno potekajoča dolina ob vsem toku Vipave. Dolina ločuje nizke gorice ob Goriški ravnini od ostalega gričevja.

Na jugovzhodnem robu prihaja izpod tamkajšnjega Krasa mnogo manj izvirkov in povečini so slabši. Na tej strani sta važna izvira Branice in Raše, ki tečeta skoraj vzporedno z Vipavo in Močilnikom. Izvir Raše ni daleč od Razdrtega, blizu tam prihaja na dan Močilnik, ki teče vzporedno s strmim robom Nanosa.

Imenovani vodni viri so odločno vplivali na razčlenitev flišne kadunje. Manjši potoki so še po svoje pripomogli k oblikovanju današnjega površja. Dva potoka pa sta svoji dolini in porečji vrezala v nenavadno značilni obliki. Ta potoka sta; Bela, ki ima svoje povirje precej daleč izven Vipave, že v osredju Hrušice, in Lokavšček, ki ima svoje povirje pod robom apniških višav Čavna.

Vsi vodotoki Vipavske doline so v preteklosti sodelovali pri povodnjih v dobi nalivev. Pomanjkanje propustne površine ter majhen strmec doline so povzročali poplave. Te so naredile veliko škode, ker je voda nosila s seboj

Hubelj

velike količine glinastega materiala, ki je povzročal pokislitev površine. Zaradi povodenj Vipave so se naselja razvila na rečnih terasah. (Ustje, Velike Žablje, Dornberk). Na poplavnem področju ni bilo njiv, ampak travniki, s kislo travo in higrofilnim rastjem. Vodni režim Vipave in vsega ostalega vodovja je odvisen predvsem od klimatskih faktorjev.

Nadlogo poplav smo v Vipavski dolini odpravili takoj po vojni z regulacijo Lijaka in v osemdesetih letih z regulacijo Vipave. S temi posegi in z izgradnjo zadrževalnika Vogršček smo pridobili precej novih obdelovalnih površin. Izognili pa smo se tudi škodi, ki so jo prej povzročale poplave. Vogršček pa je hkrati rezervoar vode za namakanje v Spodnji Vipavski dolini.

S preskrbo s pitno vodo ni v Vipavski dolini nobenih težav, zlasti v zadnjem času, ko so posodobili Hubeljski vodovod, ki oskrbuje z vodo pretežni del Vipavske in del Krasa. Številne vasi imajo še vedno vzporedna lokalna zajetja, ki so še uporabna. Velika pridobitev je novo črpališče pitne vode pod Čavnom, ki že oskrbuje s pitno vodo lep del Trnovske planote.

Analize vode so pokazale, da je ta voda najbolj čista na Vipavskem, zato se z njo oskrbujejo številni mimoidoči od blizu in daleč.

Vodovje Vipavske doline je bilo še do druge svetovne vojne zelo pomembno za pogon številnih žag, mlinov in fužin, ki so bili na skoraj vseh večjih in tudi na številnih manjših potokih. Reko Hubelj pa še danes izkoriščamo za pridobivanje električne energije.

Sliki zgoraj: Hubelj, Trnovski gozd

Čaven je geografsko ime za vzhodni del južnega roba Trnovskega gozda med Selovcem in Predmejo. Z vrhovoma Mali in Veliki Modrasovec nad planinsko kočo Antona Bavčerja dosega 1353 m nadmorske višine. Te vrhove, kot tudi pobočja nad Predmejo, porašča gorski tip bukovega gozda. V notranjost prehaja v bukov - jelov dinarski gozd, južna pobočja, ki prepadajo v Vipavsko dolino, pa pokriva toploljubni listnati gozd malega jesena, gabrovca in puhastega hrasta, oziroma gradna. Na pobočjih ob cesti Lokavec-Predmeja pa tudi strme dolomitne skale nad tuneli naseljuje črni bor, ki je bil nasajen in je zarasel nekdanje košenice. Botanično zanimivi območji sta zlasti čavenska Mala gora in Kucelj.

Čavenska Mala gora je kaka dva kilometra dolga, valovita kotanjasta planota pod Modrasovcem, na nadmorski višini 1050 - 1100 m. Nekoliko je nagnjena proti severu, proti strmemu pobočju, ki je deloma gruščnato, deloma skalnato in se nato zravna in polagoma dvigne proti Modrasovcu. V preteklosti so na Mali gori enkrat letno kosili travo in jo z volmi vozili v dolino. Lastniki parcel so iz vasi: Lokavec, Stomaž in Kamnje. Sredi šestdesetih let so košnjo opustili in košenice se postopoma, zadnja leta pa vedno hitreje, zaraščajo.

Travniki pod planinsko kočo, ki je deloma še košen, poraščajo predvsem različne travniške vrste, značilne za gojene travnike (pokončna stoklasa, visoka pahovka, pasja trava, ovsenec, medena trava).

Ko se spuščamo proti Mali gori, se znajdemo med pisano gorsko cvetano, ki je po biotski raznovrstnosti v evropskem vrhu. Zaradi prepletanja geografskih in klimatskih dejavnikov rastejo blizu skupaj alpske in gorsko - sredozemske vrste; nekatere med njimi imenujemo ilirske - njihova razširjenost sega od severozahodne Italije, preko Trnovskega gozda, Nanosa, Vremščice, Slavnika pa vse do Velebita.

Ko pride na Čaven pomlad, najprej zacvetijo čisto »navadne« rože: spomladansko resje, veliki in mali zvonček, nunka, pa več vrst petoprstnikov, visoki in spomladanski jeglič in druge.

Med alpskimi vrstami je na prisojnim apnenčastem skalovju roba Male gore ena imenitnejših, to je zlatorumeni avrikelj, ki je tudi simbol Planinskega društva Ajdovščina. Med znanimi planinskimi rožami tudi neplaninci prepoznajo encijan, po slovensko svišč. Na Čavnu jih uspeva več vrst; poleg najbolj znanega, clusijevega, rastejo še: tržaški, napihnjeni, navzkrižnolistni, svilnasti; pa, seveda, rumeni, imenovan tudi bratinski košutnik. V avgustu so njegova ozka, visoka socvetja vidna na daleč. Njegova, v žganje namočena korenina, daje znano grenčico encijan. Izkopavanje ni dovoljeno. Spada med zavarovane slovenske vrste. Tudi jurjevč, ozkolistnih narcis, ne bomo trgali, pa ne samo zato, ker so zavarovane, ampak... Mogoče bomo prizanesli tudi dišečim šmarnicam. Na višku pomladi rdijo nizki grmički dišečega volčina, na poletje pa pobelijo cvetovi alpskega. Prav nič alpski pa ni kraševček, rdeče cvetoči Jacquinov ranjak, ki je sorodnik »navadnega« rumenocvetočega.

Prepadni rob čavenske Male gore porašča združba ostnatega šaša in primorske košeničice (celovenčnega reličnika). Slednja vrsta je toploljubna in ima v Sloveniji na robu Male gore poslednja nahajališča. Z zaraščanjem postaja

Irena Breščak

vedno redkejša. Njene rumene zaplate s cvetovi, podobnimi detelji, opazimo v juniju. Med košeničicami je na Čavnu še nekaj vrst. Na skalnih robovih, preprianih od burje, so preproge svilnate košeničice; njeni ozki lističi so, ko so še mladi, svilnato dlakavi. Manj pogosta je gozdna košeničica, ki cveti en mesec za svilnato in ima pogosto trnate poganjke. Zanimiva je tudi vrsta s ploščatim, na več mestih zažetim stebлом, ki je potem videzu dobila ime prevezanka.

Za botanike najimenitnejša, za navadne smrtnike pa dosti manj zanimiva, je rebričevolistna hladnikija, endemični rod z eno samo vrsto, ki raste samo na čavenski Mali gori ter severnem robu Trnovskega gozda (Poldanovec, Zeleni rob). Njena bela kobulasta socvetja in listi, ki spominjajo na zeleno, niso vpadljivi.

Proti koncu junija tekmujejo s soncem: vitka alpska lepota z zlatimi kronami - kranjska lilija, brhka sredozemka z brstiči v listnih pazduhah - brstična lilija, nežni, rožnati ilirski mečki, pa več vrst nageljčkov, da številnih, razkošnih trav niti ne omenjam.

Na globljih, humusnih, zamočvirjenih tleh se bohotijo šopi modrocvetoče sirske perunike, na prisojnih, skalnatih pa nasičenomodre ilirske.

Sredi poletja že naznanjajo jesen modre in vijoličaste modne barve: kranjskega grahorja, spominja na deteljo, njegov prvi opis pa je z Nanosa; ljubki koški travnolistnega grintavca, s travi podobnimi, srebrnimi listi; pa krepki grmički liburnijskega šetraja, visoko se pozibavajo modre kroglice bodoglavca na srebrnih, bodečih steblih, med mečastimi listi pa rumeni koški omana.

Od čavenskih imenitnic naj omenim še endemično Marchesettijevo zvončico, tricvetni mleček, liburnijsko ivanjščico. To je le del dolgega seznama.

Razkošje junijske cvetane osupne tudi razvajene botanične sladokusce; zaenkrat še.

Visoko steblikovje košatih kobulnic navadnega in širokolistnega jelenovca, zdravilke in še kakšne vrste z velikimi listi počasi prerašča številne manjše in nežnejše vrste, ki jim je košnja - verjetno skozi stoletja - omogočala obstoj. Visoke steblikke preraste malinjak, temu pa sledi grmovje in končno gozd. Sprva poteka zaraščanje počasi, neopazno; le travišča so vedno težje prehodna, odmrlih ostankov rastlin iz prejšnjih let je vedno več; v zavetju steblik pa najdejo ugodne razmere za rast lesnate rastline. Tu in tam zraste drevesce, počasi nastajajo otočki drevesc, dokler se, skoraj vidno, ne razširi gozd na nekdanje košenice. Vzpostavlja se gozdni ekosistem, kot je bil nekoč, preden je človek posegel vanj, ga izsekal in naredil travnike. Stoletja je tak »umetni«, ali kot strokovno rečemo, antropogeni ekosistem nastajal, se razvijal in sobival s človekom. Njegovo ohranjanje je vezano na košnjo, te pa danes ni več. Le majhen košček Male gore še kosijo Kamenjci blizu njihove malogorske bajte.

Če se pripeljemo na Čaven po cesti, se navadno ustavimo na Veverici, razgledni točki, kjer se, kot na dlani, pred nami razprostira Gora z idrijskimi hribi v ozadju, Nanos, Vipavska dolina z Ajdovščino, Kras in Tržaški zaliv. Nad prepadnim robom se lahko skozi gozd spustimo na travnat, od burje

prepihan rob, s katerega lepo vidimo Malo goro. Od roba gozda se vztrajno širi smreka; še nekaj let, pa bo tudi ta travna in cvetna miniatura, pet minut hoda od čavenske koče, izginila.

Kucelj – razgledni vrh nad Vipavsko dolino – je bil, bogvekdaj v preteklosti, posekan in razgaljen. Njegovo skalnato teme si delijo alpske in sredozemske vrste. Na severnem pobočju najdemo številne majhne planike, v maju je prekrit z avrikli in svišči, na njem pa je tudi edino nahajališče sredozemske vrste volnatodlakave smiljke v Sloveniji. Po severnem pobočju drevje vztrajno leze proti vrhu. Torej je samo vprašanje časa, kdaj bo izginil pod gozdom. Steza od Bavčerjevega zavetišča na Čavnu proti Kuclju je bila še pred 15 leti na polovici dolžine poti odprta in razgledna, sedaj pa je razgleden pravzaprav le še zadnji del poti po grebenu mimo Avške lazne, ko se prebijemo skozi rušje nad gozdom.

Če skočimo s Čavna še na Golake: konec maja bomo mogoče opazili posamezne vijoličaste cvetove slovenskega endemita kranjskega jegliča skoraj tik pod vrhom – v skalni razpoki ob stezi. Na skalni steni ceste, ki pelje nad Smrekovo drago, pa ima skoraj vsaka razpoka svoj primerek te rastline. Temu nežnemu bratrancu avriklja je bil krstni list napisan pri Divjem jezeru. Na samem vrhu Malega Golaka raste tudi nekaj planik. Mali Golak je ohranil naravno gozdno mejo, ki jo predstavlja visokogorsko bukovje. Sam vrh porašča rušje v družbi z dlakavim slečem, borovnico, brusnico in spomladansko reso. Daleč naokoli ni vrha z naravno gozdno mejo.

Ob jubileju našega planinskega društva je eno od vprašanj: kako ohraniti gorske košenice na Mali gori in Kuclju. Čas ni naš zaveznik. Sedaj je verjetno pestrost vrst na višku. Zaraščanje je naravno dogajanje. Še kakih dvajset let – pa bo gozd povsod, kjer so bile nekoč košenice, pisani travniki se bodo umaknili hladni senci dreves, za razgled s Čavna pa bo treba postaviti razglednik.

SPOZNAVAJMO NAŠ ŽIVALSKI SVET

Ljudje si delimo svet z velikim številom živalskih vrst, ki pa jih žal še vse preslabo poznamo. Nekoč so imele živali veliko več življenjskega prostora in so bile tudi številčnejše. Večino tega prostora je človek uporabil za lastne potrebe in je živali izrinil v zanje manj primerne prostore in jih tudi prisilil v drugačen način življenja. Nekatere živalske vrste so se temu prilagodile, druge temu niso bile kos in so izginile s posameznih območij ali popolnoma izumrle. Zaradi takšnega človeškega obnašanja je s sveta za vedno izginilo veliko vrst sesalcev in tudi 135 vrst ptic. Z današnjim načinom kmetovanja, z monokulturami na velikih površinah, z uporabo strojev in različnih strupov, se izginjanje male poljske divjadi samo še drastično nadaljuje.

Veliko planincev me je že spraševalo, zakaj na svojih planinskih pohodih ne vidijo živali, ko pa te v naravi vendar so. Pojasnjujem jim, da se je večina sesalcev, ki so bili nekoč dnevne živali, zaradi majhnega življenjskega prostora in stalnega vznemirjanja prilagodile na nočno življenje. Čez dan se umaknejo v svoja skrivališča v odmaknjene kraje, v goščave, v rove, dupla in drugam. Če pa se jim človek tudi tu približa, ga že na daleč zaznajo s svojimi odličnimi čutili, ki tudi do 10 - krat prekašajo človeška, in se mu pravočasno umaknejo. Če smo pozorni opazovalci, bomo v naravi hitro odkrili njihove namerne in nenamerne sledove, ki jih puščajo ob svojih vsakodnevnih aktivnostih. Naj jih nekaj naštejemo: stopinje, loži, objedeno rastlinje, iztrebki, seč, izbljuvki, označeni teritoriji, razritine, odvržena dlaka, perje, rogovje in končno še oglašanje, po katerem lahko določimo ne le vrsto živali, temveč tudi spol in celo starost. Po vseh navedenih in še drugih sledih živali v naravi lahko izkušen opazovalec ugotovi, kaj se je v naravi dogajalo, ne da bi to opazoval.

Kljub vsem v uvodu opisanim negativnim dogajanjem in izginjanju živalskih vrst je Slovenija ohranila pestrost živalskega sveta, predvsem pa vse tri velike zveri: medveda, volka in risa, ki so izginile iz večine srednjeevropskih in zahodnoevropskih držav. Naj za primerjavo navedem le podatek, da so zadnjega rjavega medveda vplenili na Bavarskem v Nemčiji že davnega 24. oktobra 1835. Vplenitelja so slavili kot narodnega junaka in ga v vas prinesli na ramenih.

V nadaljevanju bom na kratko predstavil nekatere večje sesalce in ptice, ki jih boste pri nas v naravi še vedno lahko videli, slišali ali pa vsaj naleteli na njihove različne sledi.

Rjavi medved

Je največja evropska zver, ki se je ohranila tudi v Sloveniji. Čeprav je zver, ga po prehrani uvrščamo med vsejede, saj se hrani pretežno z rastlinsko hrano in le v manjši meri z živalsko hrano, kjer pa prevladuje mrhovina in nižje živali. Škodo povzroča na panjih, saj je znan sladkosned, včasih pa tudi na drobnici, če ne najde dovolj druge hrane. Zimo predremlje, kar pa ni niti nujno. Če ima pozimi v naravi dovolj hrane, se niti ne odpravi na zimski dremež. Obvezno pa zimo predremlje medvedka, ki sredi zime poleže v brlogu 2-4 mladiče, ki niso težji od 450 gramov.

Medved ni nevaren človeku in se mu praviloma vedno umakne, predno ga človek sploh opazi. Nevarna je lahko le medvedka z mladiči, če se ji preveč

Edo Krašna

Rjavi medved

približamo. Nevaren pa je lahko tudi ranjen medved, če ga lovec zasleduje ali če pri umikanju naleti na drugega človeka.

Medved je stalen gost tudi pri nas na Nanosu in v Trnovskem gozdu. V zadnjih letih se je ponoči spuščal na sadje in odpadke, ki jih ljudje mečejo v naravo, tudi do nižinskih vasi (Lozice, Vrhpolje, Sanabor, Budanje, Dolenje). V naravi bomo prej kot na medveda naleteli na odtise njegovih šap v blatu ali snegu. Po širini šap, ki dosežejo širino tudi 20 cm, lahko ugotovimo, kako velik, težak in star je bil nočni sprehajalec.

Danes živi v Sloveniji 500 - 600 medvedov.

Volk

Beseda volk je pri človeku vedno vzbujala strah. Prav zaradi tega in škode, ki jo je povzročal, so volka pokončevali na različne načine in nanj celo razpisovali visoke denarne nagrade. Tudi lovec je na volka gledal kot na »nebodigatreba«, ki mu pokončuje njegovo plemenito divjad. Precej časa smo potrebovali, da smo ugotovili, da je volk samo eden in še nujen člen v naravni prehranjevalni verigi in da je njegova vloga pozitivna. Skrbi, da se posamezne vrste preveč ne namnožijo, in je pri plenjenju pravi selektor. Lažje ujame mladiča, ostarelo žival, bolno ali ranjeno, ki bi jih že tako pospravila prva zima.

Življenjski prostor volka so širni gozdovi, kjer je tudi veliko divjadi. Pri nas sta notranjsko in kočevsko področje, kjer tudi danes živi večina slovenske populacije volkov, ki je ocenjena na 60 - 70 živali.

V zimskem času opazimo sledove volkov tudi na Nanosu in v Trnovskem gozdu, kamor prihajajo le na občasne izlete. Zadnji volk je bil pri nas uplenjen 3. junija 1995 nad Stomažem. Vplenitelj je menil, da strelja na klateškega velikega psa, ki preganja srno.

Volk ni nevaren človeku in se mu vedno izogne. Njegovo drugačno obnašanje bi bilo lahko posledica obolevnosti za steklino. Po raznih pripovedovanjih naj bi sestradani volkovi včasih tudi napadali ljudi, vendar ni trdnih dokazov, ker ni nikjer opisanih dogodkov s kraji, datumi in imeni, ki bi to potrjevali.

Volk ima daljšo šapo kot njegov sorodnik približno enako velik pes in ima večje razmake med blazinicami na posamezni šapi.

Ris

Je največja evropska mačka in je bil v Sloveniji iztrebljen v začetku prejšnjega stoletja. Po podatkih naj bi bil zadnji ris uplenjen leta 1908. Tudi ris je izginil v Srednji Evropi in tudi v Sloveniji iz podobnih razlogov kot bi tudi volk. Tudi na risa so bile razpisane nagrade in je bil »vsestranski škodljivec«. Poleg tega so na pokončevanje risa vplivali še drugi razlogi. Risov kožuh je bil zelo cenjen med knežjimi damami. Risja pečenka je bila redno na jedilniku še v času Dunajskega kongresa 1814 - 1815. Risji kremplji na verižici žepne ure naj bi prenesli risove lastnosti na imetnika in so ga napravili neranljivega.

Ponovna naselitev risa v slovenske gozdove je bila v začetku marca 1973. Med vsemi poskusi naselitve risov v Srednji Evropi je bila ta najuspešnejša. V naravo so bili spuščeni trije samci in tri samice, odlovljeni na Slovaškem. Danes poseljujejo potomci teh risov celotno Slovenijo, JZ Hrvaško do Bos-

Volk

Ris

ne, kjer so zanje ugodni pogoji. Posamezni primerki pa so se pojavljali tudi v Avstriji in Italiji.

Ris je nočna žival. Njegov plen so večji in manjši sesalci in tudi ptice. Njegova taktika lova je enaka mačji. Plen čaka na skali, drevesu ali se mu po mačje približa in šele nato naskoči. Je slab tekač. Če plena v nekaj skokih ne ujame, opusti zasledovanje.

Ris ni nevaren človeku in se mu spretno izogiba. Nevaren je lahko le ris, obolel za steklino.

V snegu ali blatu najdemo njegove sledi brez odtisov krempljev, ki jih pri hoji skrije. Sledi so podobne mačjim, le da so večje. V dolžino merijo 8-9cm, v širino 6-7 cm.

Lisica

Lisica je najštevilčnejša zver in tudi najprilagodljivejša žival. Najdemo jo od morja do visokogorja. Prilagodila se je tudi na življenje v urbanih sredinah, življenjski prostor pa je našla tudi v večini evropskih mest. Zelo je občutljiva na garje in steklino in je potencialni prenašalec stekline na človeka. Aktivna je ponoči in takrat išče hrano po širšem območju. Če vidiš lisico ob belem dnevu in se še čudno obnaša, se je izogibaj, ker je velika verjetnost, da je obolela za steklino. Znaki so izguba strahu, ki ga normalno ima do človeka, in napadalnost.

Divja mačka

Je sorazmerno redka in popolnoma zaščitena. V Sloveniji poseljuje južni kraški svet od Primorske, Notranjske do Kočevske. Aktivna je ponoči, ko jo lahko za hip ugledamo v soju luči na gozdnih poteh. V februarju, ko se mačke parijo, jih lahko tudi slišimo. Oglašanje je podobno domači mački.

Kune

V rod kun spadajo: jazbec, vidra, kuna belica, kuna zlatica, dihur, hermelin ali kopen in mala podlasica.

Razen vidre, ki je pri nas ni več in je najbolj ogrožen evropski sesalec, živijo v Sloveniji vse ostale vrste kun. Tudi kune so ponoči aktivne in pogosto žrtve cestnega prometa. Med povoženimi prednjači kuna belica, njej sledijo jazbec, dihur in hermelin.

Značilnost vseh kun so kratke okončine, dolgo valjasto telo, ploščata glava, kratka ušesa in življenje v rovinah, duplih ali včasih tudi na podstrešjih. Ne-koč so bile izredno cenjene zaradi krzna, med njimi sta prednjačila v gozdu živeča kuna zlatica in hermelin v svoji zimsko beli dlaki, ki je bil rezerviran za krznena oblačila najvišjih cerkvenih in posvetnih dostojanstvenikov. Med vsemi kunami je danes najštevilčnejša kuna belica, ki se je naselila tudi na podstrešjih stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopijih. V velikih mestih pa je že dalj časa znana škoda, ki jo belica povzroča z grizenjem avtomobilskih kablov.

V naravi bomo pogosto naleteli na iztrebke kun, ki jih vedno puščajo na vidnih mestih. To je eden od njihovih načinov označevanja teritorija.

Lisica

Divja mačka

Jazbec

Hermelin

Jelen in košuta

Jelenjad

Je največji in najtežji parkljar, ki živi pri nas. Jelenjad je najštevilčnejša v gozdovih Notranjske in Kočevske, najdemo pa jo tudi pri nas na Nanosu, v Trnovskem gozdu, v zadnjem času pa se je močno razširila še v Posočju.

Je nočna divjad. Je izredno previdna in inteligentna žival in se človeka že na daleč izogiba. V naravi bomo našli le njene sledi ali pa, če bomo imeli srečo, slišali rukajočega jelena v času paritve v septembrski ali oktobrski noči.

V Sloveniji živi danes približno 10. 000 jelenjadi.

Srnjad

Srnjad je naša najštevilčnejša divjad. Najdemo jo od ravnin pa vse do zgornje gozdne meje. Njen priljubljen življenjski prostor so gosto obraščeni robovi gozdov, ki mejijo na košene in obdelane površine, na katere odhaja na pašo v ranih jutranjih in poznejših večernih urah.

V maju ali juniju poleže srna praviloma dva mladiča, ki sta kar neobogljena in materi lahko sledita šele po 10–14 dneh. Če torej najdemo v travi mirujočega pikčastega mladiča, ni to nobena sirota brez matere, temveč je to način varovanja pred naravnimi nevarnostmi, ki bi ga doletele, če bi počasi in okorno koracal za materjo. Dodatna varovalna barva, popolno mirovanje in ne oddajanje nikakršnega vonja mu omogočajo, da preživi svoje zgodnje neobogljeno obdobje.

V Sloveniji živi danes okrog 100. 000 glav srnjadi. Vsako leto pa konča pod avtomobilskimi kolesi 4500–5000 živali.

Gams

Gams je divjad visokogorja in je prilagojen na težje življenjske pogoje. Človek ga je naseljeval tudi v zanj manj primerna območja in mu je to tudi uspelo na različnih krajih Slovenije. Pred nekaj več kot 40 leti so postojnski lovci poselili gamsa na Nanosu in danes živi tu že močna gamsja kolonija. V zadnjih nekaj letih je gams poselil še južna pobočja Čavna in Kovka. Pravih naravnih sovražnikov tu nimajo, vznemirja jih le človek.

Divji prašič

Na začetku prejšnjega stoletja je divji prašič v Sloveniji skoraj izginil. Še pred tridesetimi leti je bil na Primorskem redka divjad, danes pa je po številčnosti takoj za srnjadjo. Je izključno nočna žival in povzroča veliko škodo na travnikih, njivah in vinogradih. Je izredno previden, pri tem mu pomagata odličen vonj in sluh.

Tudi divji prašič je pogosta žrtev prometa. Človeka se boji in se mu že na daleč izogiba. Ranjena odrasla žival, še posebej merjasec z daljšimi čekani, je lahko človeku zelo nevarna.

Divji prašič

Odrasla svinja lahko poleže tudi do 12 mladičev. Zaradi tako številčnega prirastka in izboljšanih pogojev zaradi zaraščanja in opuščanja kmetijskih površin se je njegova številčnost močno povečala. Njegovi odtisi v blatu ali snegu se ločijo od jelenjih. Ti so pri divjem prašiču močno vidni, pri jelenjadi pa le ob globokem vdiranju.

Poljski zajec

Je nočna žival. Najdemo ga pretežno v ravninskem svetu, ki mu bolj odgovarja, srečamo ga tudi do nadmorske višine 1300 m in še višje.

Danes je postal zelo redek. Razlogi za to so spremembe v načinu obdelave zemljišč, uporaba strupov, promet in tudi številne bolezni, ki napadajo tega zelo cenjenega glodalca. Te negativne vplive ne more nadoknaditi niti s svojo visoko reproduktivno sposobnostjo. Zajklja namreč polega 3–4 krat letno po 2–4 mladiče. Njegove sledi v snegu so tako značilne, da jih ne moremo zamenjati za sledi druge divjadi.

V alpskem svetu najdemo še planinskega zajca, ki je že zelo redek. Tako kot belka se tudi on pozimi prebarva v belo barvo, da se zavaruje pred naravnimi sovražniki.

Polh in veverica

Od večjih glodalcev najdemo pri nas še polha in veverico, ki sta veliko manj ogrožena kot poljski in planinski zajec. Veverico najdemo v obeh barvnih variantah, rdečerjavo in temno rjavo ali skoraj črno.

Polh je gozdna in samo nočna žival, pa najdemo veverico vse od morja do zgornje gozdne meje in je dnevna žival. Oba sta rastlinojeda oziroma semejojeda, vendar si veverica privoščiti tudi ptičja jajca in celo mladiče. Polh je pravi zimski zaspanec, veverica pa le krajši del zime predremuje. Tlačani so smeli nekoč loviti le polha in ptice na limanice. Polhe so uporabljali za hrano, krzno za značilno slovensko pokrivalo polhovko, mast pa za razne zdravilne namene.

Ptice

Na svetu živi danes okrog 9300 vrst ptic. V Evropi jih najdemo približno 600. V Sloveniji se pojavlja približno 360 vrst. Ornitologi so z dvanajstletnim opazovanjem ugotovili, da pri nas gnezdi 220 vrst ptic. V nadaljevanju vam bom predstavil nekatere vrste večjih ptic, ki jih srečate tudi na našem območju.

Veliki petelin

Je največja gozdna kura, samec tehta do 5 kg. Njegov življenjski prostor so redkejši mešani gozdovi s precej podrastjo. Najdemo ga od nadmorske višine 800 m in vse do zgornje gozdne meje.

Nekoč je bil številan tudi v bližnjih gozdovih Nanosa in Trnovskega gozda. Danes ga tu še srečamo, a je zelo redek. Številni naravni sovražniki in tudi človeško vznemirjanje so ga močno razredčili. Znano je njegovo čudovito svatovsko petje, ko v aprilu in maju vabi svoje gozdne neveste. Petelina in njegovo svatovanje je čudovito opisal Fran Saleški Finžgar v orisu »Na petelina«.

Poljski zajec

Veliki petelin

Gozdni jereb

Je najmanjša gozdna kura in tehta komaj pol kilograma. Njegov življenjski prostor je enak kot pri divjem petelinu. Tudi gozdni jereb je bil nekoč izredno številan, a je danes izredno redek, še vedno ga najdemo v gozdovih na Nanosu in v Trnovskem gozdu. Oglaša se z značilnim petjem »ciciricanjem«.

K gozdnih kuram spadata še rušavec in belka. Oba živita v alpskem svetu in nad gozdno mejo. Njuno naravno okolje se ni spremenilo, če zanemarimo veliko človeško vzmenirjanje. Rušavec je številčnejši, belka je redkejša in jih po ocenah živi v Sloveniji le še okrog 200.

Poljske kure

H poljskim kuram štejemo fazana, poljsko jerebico, prepelico in kotorno. Za te ptice so se pogoji še bolj poslabšali kot za gozdne kure. Fazana in poljsko jerebico se tudi umetno vzreja in spušča v naravo, a se oba obdržita le tam, kjer so pogoji v naravi taki, kot so bili nekoč, ko sta bili še obe ptici številni. Prepelica, najmanjša poljska kura, ki ne tehta več ko 10 dkg, je v Sloveniji zelo redka. Podobna situacija je tudi s kotorno. To ptico smo še pred 20 leti lahko opazovali na Čavnu in Nanosu, a je danes žal ne vidimo več. Ohranila se je v manjšem številu le še na Tolminskem.

Planinski orel

Je druga največja evropska ujeda, in sicer za orlom belorepcem, ki pa je v Evropi zelo redek. V Sloveniji živi približno 50 parov planinskih orlov. Ti gnezdiijo tudi na Čavnu in Nanosu. O gnezdenju orla na Nanosu obstaja podatek že iz leta 1923. Od ostalih ujed naj omenimo še dve najštevilčnejši evropski ujedi, kanjo in navadno postovko, ki sta tudi pri nas najštevilčnejši.

V skalnih stenah Čavna, Kovka in Nanosa gnezdiijo sokoli selci. V gozdu bomo redko opazili vijugajočega kragulja, ki živi skrito življenje in ga lahko le redko opazujemo. Podoben način življenja ima tudi manjši skobec, ki pa se približa tudi hišam, ker so vrabci in druge ptice pevke njegov priljubljeni plen. V zimskem času pri nas prezimujejo luknji. Vidimo jih na ravninskem predelu, ko iščejo hrano v nizkem letu nad zemljo. Od maja do septembra se pri nas občasno zadržujejo tudi beloglavi jastrebi, ki pa pri nas ne gnezdiijo. To so ptice ujede toplih krajev. Najseverneje gnezdiijo na Cresu.

Gozdni jereb

Fazan

Planinski orel

Navadna kanja

Sove

V Evropi živi skupno 13 vrst sov. V Sloveniji jih stalno živi 9 vrst. Za vse je značilno, da so aktivne le ponoči. Jih ne vidimo in ne slišimo zaradi popolnoma neslišnega leta.

Največja med njimi je velika uharica, največja sova na svetu, in doseže v dolžino do 75 cm in razpon kril do 180 cm in več. V Sloveniji je pogosta v južnem kraškem svetu Primorske, Notranjske in Kočevske. Pri nas živijo v višje ležečih gozdovih in tudi v nižinskem predelu Zgornje Vipavske doline. Njeno oglašanje se na daleč sliši v tihih, mirnih nočeh.

Kozača ali uralska sova je po velikosti druga pri nas živeča sova. V dolžino doseže do 62 cm. Njen življenjski prostor so redkejši mešani gozdovi. Pri nas jo najdemo v nanoških in trnovskih gozdovih.

Po velikosti ji sledi lesna sova, ki meri v dolžino do 40 cm in tehta dobrega pol kilograma. Je naša najpogostejša sova in jo najdemo v dveh barvnih variantah, sivi in rjavi. Poleg mešanih in listnatih gozdov so njen življenjski prostor tudi parki in manjši gozdički v kulturni krajini. Lesna sova je zelo pogosta žrtev cestnega prometa, kamor prihaja ponoči po hrano.

Mala uharica meri v dolžino do 36 cm. Živi na istih območjih, kjer je lesna sova, a ni tako številna. Ime je dobila po štrlečih peresih na glavi, ki spominjajo na ušesa sesalcev. Ta so kot nekake antene, ki ji izboljšujejo že tako odličen sluh.

V bližini naselij, gospodarskih poslopij, cerkva in starih obzidij najdemo pegasto sovo, ki meri v dolžino do 34 cm. V dobrih letih ima celo dve legli mladičev. Po pogostosti je takoj za lesno sovo.

V nižjih predelih srečamo navadnega čuka, ki meri v dolžino 22 cm, v višjih legah nad 1000 m pa koconogega čuka, ki meri v dolžino do 25 cm.

V nižjih predelih in v bližini naselij živi še velikega skovika, ki je med sovami edini selivec. V višjih legah nad 1000 m srečamo njegovega sorodnika malega skovika, ki je najmanjša evropska sova in meri v dolžino le 16,5 cm. Med sovami je najhujši plenilec.

Vrane

Tudi vrane so številna družina in mednje spadajo: krokar, siva vrana, črna vrana, poljska vrana, planinska vrana, planinska kavka, navadna kavka, sra-ka, šoja in krekovt ali lešnikar. Zelo številan je postal krokar, ki je bil nekoč redek in le v planinskem svetu. Na višjih planinskih pohodih bomo redno naleteli na malo večje planinske vrane z rdečimi nogami in daljšim upognjenim rdečim kljunom ter manjše planinske kavke z rdečimi nogami ter krajšim ravnim rumenim kljunom. Na vrhovih včasih kar moledujejo za hrano.

Pohodnik, v naravi boš srečal tudi druge živali, ki jih nisem opisal. Želim ti, da bi te pritegnile in bi spoznal ta čudoviti živalski svet, od katerega bi se človeški rod lahko marsičesa naučil.

Kozača

Velika uharica

KAJ NAM PRIPOVEDUJEJO ZNAMENJA OD ČAVNA DO JAVORNIKA

Označene planinske poti nas pogosto vodijo mimo najrazličnejših znamenj, v kamen vklesanih, v les vrezanih, v kovino kovanih. Največkrat jih le ošine-mo s pogledom in naprej sledimo belo - rdečim krogcem proti zastavljenemu cilju. Kdaj pa kdaj pa se ob katerem znamenju kdo ustavi, se zazre vanj in zdi se, kakor bi hotel razbrati, kaj sporoča mimoidočim.

Stopimo po, pri nas osrednji, planinski arteriji, po našem delu Slovenske planinske poti - od Čavna do Javornika, postojmo pri nekaterih znamenjih ob naši poti, ob enih in drugih, tistih s križem in tistih z zvezdo na vrhu, in prisluhnimo, kaj nam pripovedujejo.

ČAVEN

Bevrca in planinska koča

Februar 1945. Vojska je šla h koncu, od požgane gozdarske hiše na Čavnu proti Bevrci pa so šli trije partizani¹. Vrh Bevrce so malo postali in se zazrli dol na zasneženo Planoto. V belem snegu so bile črne lise - ožgani zidovi porušениh domov. »Dosti dela nas čaka po vojski,« je zavzdihnil partizan z oficirskimi našitki na rokavu. - »Samo da se že enkrat konča ta prekleta morija, potem bomo že,« mu je odgovoril drugi. Tretji ni rekel nič. Z očmi je božal Planoto in iskal svojo hišo. Bil je Fameček z Otlice.

»Gremo,« je skoraj ostro ukazal tisti z najvišjimi čini, »do Čepovana je še daleč!« Spustili so se po gozdni cesti navzdol. Naenkrat so, kot v morečih sanjah, pred sabo zagledali Nemce. Iz otrplosti jih je vrglo regljanje strojnice in pokanje pušk. Skočili so pod cesto v strmino.

Oba oficirja je zadelo, Fameček pa se je izgubil med bukovjem (Cvetko Blaško - Firarju s Predmeje).

S Čavna in Beverce smo se spustili na Predmejo in se ustavili, na križišču cest iz Dezele, s Cola in z Lokvi. Tu je bila včasih gozdna uprava.

PREDMEJA

Pred Predmejo so tri znamenja: pomnik Jožefu Ressleru, ki je naredil načrte za prvo cesto na Goro, tega so postavili gozdarji; pred kratkim obnovljeno stebrasto znamenje Ruska kapelca; ter spomenik VODI, ki si ga je v podobi razprtih, po vodi koprnečih dlani, zamislil in v kamnu izklesal kipar Marko Pogačnik. Postavili pa so ga, ko je voda iz Podgure (in iz Dezele) tretjič pritekla na Goro. Prvič se je to zgodilo v prvi vojski, ko so Skukavo vodo (in tisto iz Podstidjence) iz Podgure na Goro in naprej proti soški fronti za potrebe vojaščine napeljali Avstrijci. Drugič so jo od izvira Hublja (iz Dezele) na Sinevrh (Sinji vrh) spravili Italijani, tretjič pa je na Goro še enkrat pritekla Skukava voda, izpod hriba Skuka, v samostojni Sloveniji. Ta bo sčasoma napajala celo žejno Goro, od Predmeje do Cola, in tako se bodo uresničile sanje vseh dosedanjih rodov Gorjanov - na pretek bodo imeli najboljše vode na svetu - Skukave vode.

Kaj je voda pomenila Gorjanom, nam najlepše pove tale zgodba:

Zima je bila in burja. Kadilo je in znašalo sneg v zamete. Teta Jozljeva z Dola pa je umirala.

Franc Černigoj

Vojska je šla h koncu

»Kol'ko solz sem skupaj spravil, da sem potok naredil...«

1. Tisti trije partizani so bili: Načelnik narodne zaščite za Slovensko Primorje Anton Dragar - Nedeljko, iz Dragomelj pri Domžalah; komandir zaščitne čete Pokrajinskega načelnštva narodne zaščite za Slovensko Primorje Zvonko Jelen; in intendant XXX. divizije Fameček z Otlice. (Ti podatki so iz diplomatske naloge Ljudmille Kovač, Pomniki NOB v ajdovski občini)

Pot na drugi svet človeka užeja in že skoraj iz onostranstva si teta Jozljeva zaželi Skukave vode. In vidi samo sebe: mlada je še, poletje žge, Jozljevi kosijo dol Podskukom. Tata jo pošlje k izviru po vodo. Vsa razgreta jo zajame v dlani, mrzlo in bistro, in jo pobožno nese k vročim ustim. "Kako sem žejna!" Sin brez besede vzame površnik, si potegne kapo čez uha, zagazi v sneg in se pod večer vrne s polno lempo Skukave vode na hrbtu.

Mati srkne še zadnji požirek življenja in izdihne

(Franc Černigoj - Gidlju, st., s Predmeje).

ROB GORE – VRH JÓNE

MATI GORA – spomenik materi Gorjanki

Gorska žena (tako so spomeniku na Robu Gore že pred postavitvijo zrekli ljudje) stoji Vrh Jóna, na Robu Gore, na zračnem in odprtem kraju, kakor so se odločili prebivalci obeh gorskih krajevnih skupnosti, ter zre v Deželo pod sabo, od koder je na Goro na glavi pravkar prinesla vodo.

Spomenik nosi v sebi tole sporočilo:

Mati in voda sta nosilki življenja. Na Gori ga izvabita še iz kamna.

Izhaja iz figure ženske, ki nosi vodo. Odločne ženske, v gibanju, ki hodi, ki od vrha do tal valovi.

Z načinom oblikovanja je kipar pustil dovolj prostora za svobodne interpretacije. Posoda na glavi tako ni le posoda z vodo, iz katere se ji po telesu zliva voda, obliva njene prsi, naročje in boke, ter tako simbolično iz nje izvajala življenje – je tudi gnezdo. Gnezdo pa je simbol topline, družinske varnosti.

Drža telesa kaže na to, da se ženska upira burji, ki guba oblačilo v gorsko kraško pokrajino. Vzporedne gube so kot škraplje v kamnu, ki jih je izdolbla voda – nosilka življenja.

Ženska ni oblečena v pravem pomenu besede, ovija jo neke vrste draperija. Občutek mokre obleke. Spominja na lubje dreves, na drevesno skorjo, ki se lušči. Tudi v tem je simbolična povezanost z naravo, njena prvinskost.

Obraz je del celote. Na njem je izražena milina ženske, čeprav ni do konca izdelan. Kipar pravi, da bi bilo preveč likovnih govoric, če bi delal na izrazu obraza. Govorica kipa naj bo ena, kip naj deluje kot celota.

Luknja med roko, vratom in posodo na glavi spominja na Otlško okno.

Kip je visok dobra dva metra, skupaj z bremenom na glavi in dvignjenima rokama. Sama ženska figura je nekoliko višja od povprečno visoke ženske. Kipar namenoma ni hotel pretiravati v višini, da ne bi dosegel učinka, kot da gre za preveč dominantno, gospodovalno žensko. Skulptura deluje sveže, saj je umetnik začutil, da mora biti umeščena v naravo in z njo zlita. Ni povsem realistična, preveč abstraktna pa tudi ne. Figuro je zasnoval na osnovi študije živega modela, ki je hodil in nosil breme. Umetnik je postavil nekoliko nagl, kar simbolizira kljubovanje burji in vsem težavam življenja na Gori.

(Pogovor z ustvarjalcem kipa, akademskim kiparjem Zmagom Posego iz Bilje sta zapisala Edo Pelicon in Franc Černigoj.)

Kip je s pomočjo krajanov KS Predmeje, Otlice in Kovka ter drugih sponzorjev postavilo Društvo Gora. Idejo zanj pa je dal Franc Černigoj.

Mati Gora na dan odkritja spomenika, v okviru dogajanj ob 400 - letnici naselitve Gore, september 2001.

Franc Černigoj ter kipar Zmago Posega, v ateljeju, ko je bil kip Matere Gorjanke še glina.

To je bila ena najlepših kapelic na Gori...

Pripis: J. Č. je bil Jože Česnik, ki je po pripovedovanju Stankota Polanca - Podcirkuškiša z Otlice, roj. 1909, kapelico tudi sam izklesal in postavil. (F. Č.)

Zdaj pa po Robu Gore mimo razpoteženih naselij Predmeje, Otlice, Kovka in Gozda - vse tja do Cola! Poznavalci pravijo, da je ta del Slovenske planinske transverzale najlepši.

OTLICA

Pr Čiesnki na Otlici, nad Benečijo

To je bila ena najlepših kapelic na Gori. Sestavljajo jo: dva podstavka, osrednji del z nišo (prazno) in streha; manjkata pa visok nadstavek v obliki priskane piramide in kamnit križ. Kapelico so namreč nepravilno podrli in njene dele zvalili čez rob, po pričevanju Franca Bratine - Libruha z Otlice, ki je, kar je ostalo od nje, s pomočjo sinov postavil nazaj na svoje mesto. Pri tem sta se gornja dela izgubila.

Na čelni strani strehe kapelice so v kartuši vklesane začetnice in letnica: 18 J. Č. 94.

Kapelica je bila obnovljena 1996 (po zapisu Božidarja Premrla).

Kapelica v Skručji dolini

Skručja dolina. Kako nenavadno ime! To je blizu Otliskega okna, na vrh strmih ključev iz Gorenj na Goro. In mogoče je ime nastalo prav iz besede 'ključ'. Na Goro pridemo 's ključev', za robom je dolina - 'Sključja dolina'. Tisti 'lj' se je morebiti spremenil v 'r' in dobili smo Skručjo dolino. Mogoče. In hiša ob robu doline je Skručjaška.

Tik pod robom Gore, ob prvem ali drugem ključu strme steze v Deželo, je Skručjaška kapelca. Skručjaška pač zato, ker so jo okoli leta 1800 postavili Skručjaški, kmalu po tistem, ko so si sezidali hišo nad Skručjo dolino. Postavili so jo mogoče iz istega vzroka kot vse kapelce na robu Gore: da so jih toplo pozdravile, ko so z bremenom na hrbtu prilezli po ključih v kamnu na vrh. Da so jim vlile pogum, ko so z rodne Gore odhajali v širni svet. In da so jih vabile iz tujega sveta nazaj domov.

Mati božja je bila v Skručjaški kapelci. In komaj da verjamemo, vendar je bila marsikomu napoti. Večkrat so vdrl v kapelico, jo poškodovali in razbili Mater božjo. Skručjaški so jo morali večkrat popravljati. Zato so leta 1984, ko so kapelico zadnjič obnavljali, namesto mavčne Matere božje deli vanjo kovinskega Angela Varuha. Kovinskega pač zato, ker ga je težje razbiti (Marija Krapež, por. Likar - Mežnarska /Skručjaška/ Mirko Likar - Skručjaški, oba z Otlice).

KOVK

Med Gozdom in Kovkom

Križ na Pravmu vrhi, tudi na Kukuškmu vrhi (nad Podrto goro)

Prva zgodba

Enkrat, kdo ve kdaj, je pastirica pasla tam na Pravem vrhu krave. Bila je nevihta in strela je udarila vanjo. Punčka je bila mrtva. V spomin na to nesrečo je, ne ve se, gospodar ali njen oče, dal na Pravi vrh postaviti znamenje. To je vse, kar vem o tem, pa še tega ne vem, če je res.

Včasih, ko smo v Deželo hodili peš, smo se pred vsakim znamenjem pokrižali. Pot na Goro je bila težka. Bila so izbrana mesta, kjer se je počivalo. Nazadnje Pod stenami. Tam se je tudi molilo. Pod stenami pa zato, ker na Pravem vrhu ni bilo moč. Znamenje je na zbrisu in veš, kako je, če se ves prepoten in upehan ustaviš na burji. Zato smo se pri križu samo pokrižali. Včasih je bila taka burja, da smo se tam mimo plazili, ne pa hodili. Ja, zato smo molili že Pod stenami.

A kakšno je to znamenje? Ja, križ je. Tak visok križ, morda dva, tri metre. Iz kamna je izklesan. Kdo ga je naredil, ne vem. Ne vem, če bi se še dalo prebrati, kaj na njem piše. Že ko sem bil jaz majhen, je bil napis precej nerazločen. Burja, dež, sneg, vse to je črke zbrisalo, saj sem že rekel, kako na Pravem vrhu piha.

Kapelce, znamenja. Skoraj pri vseh je enako - nekdo je tam umrl nagle in neprevidene smrti. Saj pravim, saj pravim - ne vemo ne ure ne dneva (Ciril Peljhan - Fratarski iz Gozda).

Skručjaška kapelca

Pravi vrh

Druga zgodba

Na vrh Podrte gore, na meji med Kovkom in Gozdom, da je staro, gluho-nemo ženico ubila strela. Živela je s sestrama, ki sta bili tudi gluhonemi, Na Ložiši. Tri mute so jim pravili. Danes je ta hiša popolnoma posuta. Križ naj bi postavili svojci in sosedje.

Včasih je bilo pri križu zmeraj sveže cvetje. Prinašali so ga pastirji in mimosodniki. Danes ga včasih ob križ položijo planinci, saj prav mimo pelje Slovenska planinska pot (Alojz Kovšca - od Tagurenih Kovšcev iz Gozda; Sonja Ipavec, por, Bajec - Dolarska iz Gozda).

Tretja zgodba

Po stezi proti Gori je lezla starejša ženska. Že dol, pri Polževem malni v Šturjah, jo je obšla slabost in komaj komaj je hodila. Prej ko je prišla do Podrte gore, je morala večkrat počivati. Najhujše pa jo je še čakalo - strmi ključi s Podrte gore proti Pravemu vrhu. »Kaj je to z mano?« se je prašavala, ko je na okljuku vsakega ključa lovila sapo. »Švah sem,« je pomislila, »ker nisem danes še nič imela v ustih. To bo!« In je vzela iz malhe kos kruha, ga odlomila košček, ostalo pa skrbno spravila nazaj. »Otroci bojo tli jest, ko pridem domov,« je pomislila. Počasi je šla naprej, od kruha drobila mrvice in jih nosila v usta.

»Samo da sem na vrhu!« je vzdihnila, ko je prilezla na Pravi vrh, in se usedla. Takrat jo je obšlo nekaj čudnega. Kakor da leti, se ji je zdelo. Pod njo je bila Dežela in bila je zmerom bolj daleč, zmerom bolj globoko pod njo. »Samo da ne zgubim kruha! Otroci bojo tli jest, ko pridem domov!« si je še rekla in trdno stisnila skorjo v pest.¹

Kaj pravi stroka

Kratek opis: kamnit križ, vsajen v večji kamnit podstavek. Znamenje sestavlja 130 cm visok četrtooglat steber iz luknjičavega apnenca; četrtooglat kapitelj s posnetimi robovi, ki je votel in spaja spodnji steber z zgornjim razpelom; ta vmesni člen je visok 21 cm in je iz roza kamna. Razpelo, ki sklepa kompozicijo, zaokrožujejo štirje angeli, ki z razprostrtimi perutnicami povezujejo krake križa. Na hrbtni strani razpela, obrnjenem proti severu, je vklesano besedilo iz že slabo čitljivih velikih črk:

-18(1)9 I(S)
(S)OTICA SEIE
SGODILUTUCAINA
TEMUHRIBU IEBIUEN
UELICST(i)HJeNSMrT
MARGERETACOUS(h?)²
BERESE ULEITU
1818 1835
SREISAN IE
MARCOCOU
ShCA

Pisava je bohoričica z majhnima spremembama: pismenka C nadomešča K, dvakrat pa nastopa tudi kot C v gajici. Napis je vklesan z velikimi črkami, med njimi pa so tudi male črke e, r in h. Tako mešanje črk ni bilo v napisih v kamnu takrat nič posebnega, večja redkost pa je pismenka Π za nosni (?) n.

Narečno besedilo je moč prečrkovati v gajico in oblikovati take stavčne enote: 1819. iz sonca se je zgodilo tukaj na temu hribu. Je biu en velik štih

jen smrt Margareta Kouš(ca). Bere se leitu 1818. 1835. zrejzan je. Marko Kovšca.

Ali prosto povedano z današnjimi besedami:

1819. se je zgodilo tukaj, na tem hribu: iz sončnega vremena je nastalo neurje s strelo (strelo z jasnega), ki je povzročila smrt Margarete Kovšca. Bere se v letu 1818. 1835. je bil sklesan (križ). Marko Kovšca.¹

GOZD

V Griži, v Leskavi riebri nad Podrto goro, najstarejša kapelca na Gori

Ta kapelca naj bi nastala še takrat, ko so v Podrti gori še kopali marmor.

31. maja 1931. leta je blizu kapelce padel čez Vrh Lojze Vidmar - Lemuški iz Gozda, star enajst let, ko je pasel krave. Ena krava mu je ušla na Vrh, on jo je tel zavrnil in mu je spodrsnilo. Ulovil se je za vejo grma, ta se mu je ulomila in je omahnil.

Žival je prišla sama domov in mamo je zaskrbelo: Kje je Lojze!? Tekla je na Vrh in ga klicala: »Lojze! Lojze!« S črno slutnjo v srcu se je spustila po stezi pod Rob. Dobila ga je malo nižje od kapelce. Bele skale okoli njega so rdeče cvetele (Marjeta Vidmar, por. Žgavec - Lemuška iz Gozda; Cvetka Božič - Božičeva iz Gozda).

Kapelca je sklesana iz enega kosa kamna, visoka slab meter; stoji ob poti, ki se spušča z Gore prek Podrte gore proti Šturjam. Za njo je večja strma stena, ki je hkrati rob Gore. Znamenje je nišasta kapelca, na ožjem štirioglatem podstavku, z dvokapno streho. Na sprednji strani podstavka je v kartuši vklesan zlizan napis:

MARIJA PRI
ZA NAS... Po
... ..
ANTON BLASKO
1700

1. Ta varianta prepisa besedila je nastala v letu 2001. Do te mere je napis uspel razbrati Božidar Premrl.

Najstarejša ohranjena kapelca na Gori, leto 1700

Veter je vedno koristen

1. Polde Žgavec iz Zagure (Gozd) je povedal, da je na mestu, kjer je danes križ, oslabela in umrla neka ženska, ki je šla iz Šturij na Goro. V roki da je tiščala košček kruha, ko so jo dobili. »Prišla je le do pol poti do nebes,« so rekli ljudje, v spomin nanjo postavili križ in ji tako pomagali naprej (po zapisu Božidarja Premrla).

2. Margareta Cous je bila Margareta Kovšca od Tadulenih Kovšcev, Gozd 17. Tudi danes se pišejo Kovšca. 1819. leta jo je ubila strela. Križ stoji na njihovem svetu, postavili pa ga je dal deklečin oče, Marko Kovšca.

V dokumentaciji Zavoda za varstvo narave in kulturne dediščine v Novi Gorici je fotografija kapelce in podatek, ki ga je zapisal B. Klemenčič, da je to kapelca Pod robom. On je prebral letnico kot 1890 ali 1690. Klemenčič še pripominja, da napisa ni mogoče prebrati. Vendar sva ga (Franc in Urh Černigoj), ob poševni luči večernega sonca (12. avgusta 1999), s pomočjo prejšnjih razvozlavanj (Klemenčič, Premrl,) razbrala tako, kot je tu objavljeno.

Na slemenu kapelce kažejo sledovi, in to je potrdila tudi Marjeta Vidmar, por. Žgavec - Lemuška iz Gozda, da je bil nekdaj tam železen križ.

Po pripovedovanju Alojza Krapeža - Brnkuga, rojenega 1907, je to kapelco naredil neki Blaško iz Luknje, Gozda. Trije priimki so se v tej hiši že zamenjali od takrat - Blaško, Šen, Mikuš (Po zapisu Božidarja Premrla).

I Marmor so menda kopali dolga stoletja, do leta 1916. Pred kakimi 350 - imi leti da se je Gora podrla in da je zasulo dosti rudarjev. Zemlja se je stresla, da so še v Trstu šipe popokale in celo na Dunaju da so čutili tresenje. Danes sklepamo, da je prav potres povzročil, da se je Gora podrla. Od tod tudi ime: Podrta gora.

Lojze Žgavec - Zagurski s Kovka, rojen 1889, se je spominjal, kako mu je stara mama pravila o tem dogodku (Ivan Žgavec - Zagurski iz Gozda).

Pr Malmu škuoli na Vodica

Pr Malmu škuoli na Vodica je na stari skrivenčeni bukvi znamenje. Ne ve se zagotovo čemu. Že od nekdaj pa so se menili, da tam okoli straši.

Zgodba prva: Veše se češejo

Enkrat, pod večer, je Vodičar z volmi peljal domov poln voz drv. Pr Malmu školi je zagledal zraven ceste ene babe, ki so se česale. Dolge, dolge lase da so imele.

»Kaj se, hudič babji, češeš!« je rekel tisti mož.

In tiste coprance so ga zacoprle in se je pred njim naredila taka lepa pot, taka lepa cesta, gladka in široka. In on, namesto da bi peljal proti Vodicam, je zapeljal na tisto lepo cesto.

Nič ni vedel, kod vozi. Komaj na vrhu Suhega vrha se je zavedel, nad enim prepadom. V skalah pod sabo je zagledal voz in vole, ki so viseli noter v brezen.

Komaj komaj se je rešil, voli pa so poginili (Andrej Pregelj z Malega Polja, iz Javorovega hudiča).

Druga zgodba: Bela žena Pr Malmu škuoli

Enkrat je teta Školarska v Suhmu Vrhi tarala lan. Končali so, ko je začel padati dež. Kako zdaj domov? Sposodila si je veliko laneno rjuho, stisnila k sebi trlico, se ognila in šla proti domu.

Stric Trčkov se je s konji in vozom vračal domov. Pr Malmu školi zagleda v mraku čudno belo prikazen, z veliko izboklino tam, kjer je bila pod rjuho trlica. 'Bela žena!' je v strahu pomislil in udaril po konjih. Skoraj udušil je bogo žival, tako je gnal.

Pravijo, da Pr Malmu škuoli straši.

Dolarsko znamenje

Kanji Dol

Kapelica v Čavnu

Viri:

- Franc Černigoj: Znamenje na Gori, samozaložba, Ajdovščina, 1999;
- Franc Černigoj: Javorov hudič, Kmečki glas, Ljubljana, 1988;
- Mati Gora, zbornik ob 400 - letnici naselitve Gore, Predmeja, 2001 Gora, Časopis o Gori, Gorjankah in Gorjanih, letnik 4, št. 13
- Pot po Dolu gor in dol, turistični vodnik, Predmeja, 1999
- Franc Černigoj, Rafael Podobnik: Žive skale pokajo, Ajdovščina, 2003

SLAVA ČAVNU

Čaven, oj visoka gora,
po svetu daleč ti sloviš,
skalnata, vihrava kopa,
preveč ti ladij potopiš.

So gospodje določili,
da ga bodo ukrotili,
skozi skale cesto viti
moral jim je dovoliti.

Premagan Čaven Nanosu zakliče:
»Poglej, kako mi lomijo koščice!
Ukroti ti te modre tiče!«

»Slavimo zmago zdaj Gorjani!
Ko cesto v Čavnu smo speljali,
z Vipavci bomo rokovali.«

Spesnil dolski župan Krapež ob
odprtju Resslerlove ceste.

GORA NI SMETIŠČE!

Zato naj postane vrečka za odpadke obvezni del osebne opreme vsakega planinca. Vanjo naj vsak spravlja pločevinke, aluminjaste folije od sokov, razne steklenice in podobno. To vrečko naj vsak izprazni, ko se vrne domov. Če nosimo polne pločevinke in sokove gor, nam ne bo težko nositi praznih nazaj.

Ne uničuj planinskega cvetja!

Vsak planinec je dolžan skrbeti, da se ohranja planinsko cvetje, zato naj ga ne trga. Posebno z zakonom zaščitenega cvetja ni dovoljeno trgati, presajati ali kakorkoli drugače uničevati. Zavarovana je sleherna posamezna rastlina in ne samo njen cvet, temveč vsi rastlinski deli. Cvetje lahko občudujemo ali fotografiramo.

Varuj redke živali naših gora!

Čeprav so zaščitene živali manj dostopne obiskovalcem gora, moramo vseeno paziti, da hodimo po gorah obzirno, da živali ne plašimo, ne razdiramo mravljišč in uničujemo žuželk, saj je že tako njihov biotop z vsakim dnem manjši.

Na vse te in podobne stvari naj vsak planinec opozarja tudi druge.

Jože Fegic

Vir: Avrikelj, glasilo PD Ajdovščina,
1978

ČLOVEK...

Je človek preresno vzel naročilo: »Kraljujte pticam neba in ribam morja!«
Kraljevati, imeti, spoštovati, ljubiti.

Visoka bukev zastira pogled v dolino. Mogočna je. Koliko časa bo še pozdravljala potnike ob poti? Koliko zgodb je slišala! Koliko veselja je videla in žalosti občutila! Življenje je v njej. Življenje je tudi žalost, veselje in sreča.

Bukev je ena od mnogih, ki pokrivajo naš planet, ki se borijo za obstoj, ki s svojo močjo nasprotujejo sovražnemu početju človeka.

Človek, kam? Tvoj prostor je samo med drugimi, enak drugim, zato snemi krono in poglej se v ogledalo. Kam?

Špela Štokelj, udeleženka literarnega ustvarjanja na Čavnu

